

(Otvorený) prístup na Slovensku (otázky a výzvy)

Jedličková, L'ubica

Veröffentlichungsversion / Published Version

Zeitschriftenartikel / journal article

Empfohlene Zitierung / Suggested Citation:

Jedličková, L. (2018). (Otvorený) prístup na Slovensku (otázky a výzvy). *ITlib: Informačné technológie a knižnice*, 2, 28-31. <https://nbn-resolving.org/urn:nbn:de:0168-ssoar-67060-7>

Nutzungsbedingungen:

Dieser Text wird unter einer CC BY Lizenz (Namensnennung) zur Verfügung gestellt. Nähere Auskünfte zu den CC-Lizenzen finden Sie hier:
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0/deed.de>

Terms of use:

This document is made available under a CC BY Licence (Attribution). For more Information see:
<https://creativecommons.org/licenses/by/4.0>

Publikovanie výsledkov vedeckého výskumu je zavŕšením neľahkého procesu hľadania odpovedí na otázky postavené pred vedu našim každodenným životom. Zároveň je však len ďalším krokom, možno povedať novým začiatkom, na nie jednoduchšej ceste akademika za uznaním jeho práce. Vedecká komunikácia ako proces šírenia/zdieľania informácií o vedeckých objavoch smerom do vnútra akademickej komunity, ale aj smerom k širšej verejnosti, prešla za posledných 50 rokov výraznými zmenami. Zmeny jej modelu ovplyvnili a stále ovplyvňujú najmä rozvoj IKT a globálne komunikačné prostredie internetu. Práve internet otvoril nové dimenzie komunikácie. A to doslova. Vznik elektronických časopisov stál pri zrode nielen množstva nových titulov, ale zároveň aj myšlienok otvoreného prístupu k vedeckým publikáciám. Otvorili sa nové možnosti aj pre hodnotenie vedy, resp. vplyvu vedeckej literárnej produkcie na jej rozvoj, ako aj život nás všetkých. Aká je aktuálna situácia na Slovensku? Čo trápi slovenskú akademickú komunitu, vrátane tých, ktorí stoja za publikovaním vedeckých časopisov? Aké sú šance dostať sa do databáz, ktoré sa zapájajú do diseminácie výsledkov vedy svojim nástrojmi? Mnohé uvedené otázky (ale aj veľa ďalších) rezonovali na workshope, ktorý sa uskutočnil na pôde CVTI SR v Bratislave 19. apríla 2018. Tento príspevok prináša krátke zamyslenie nad tým, čo podujatie prinieslo, či už v podobe odpovedí, ale najmä otázok a výziev do budúcnosti.

Prístup je malá vec, ktorá robí veľké rozdiely (W. Churchill) – **Alebo, keď dvaja robia to isté, nie je to vždy to isté...**

Týmto nie tradičným titulom by sme chceli uviesť krátke zamyslenie sa na tému, ktorá sa ukázala byť ako výsostne aktuálna v kontexte vydavateľských aktivít (nielen) akademických inštitúcií na Slovensku. Dňa 19. apríla 2018 sa na pôde Centra vedecko-technických informácií SR v Bratislave uskutočnil workshop pod názvom *Workshop (nielen) pre OA časopisy*. Organizátori sa snažili osloviť najmä redakcie vedeckých časopisov z akademického prostredia, ktoré sa usilujú vytvárať a publikovať kvalitný obsah vlastnými silami, nie v spojení s etablovanými vydavateľmi, či už z domáceho, alebo zahraničného zázemia. Fakty a informácie prezentované v predmetných vystúpeniach, poukázali na niekoľko dôležitých aspektov.

1. Vedecké komunikácia predstavuje fenomén s vysokou dynamikou vývoja, pričom nadobúda špecifické kvalitatívne črty kvôli penetrácii IKT, najmä však prostredníctvom globálneho komunikačného prostredia – internetu. Digitálne prostredie má tak pozitívne, ako aj negatívne dôsledky a vyžaduje od všetkých zainteresovaných strán stálu pozornosť a (samo)vzdelávanie. Jedným z formatívnych momentov, ktoré stáli pri zmenách komunikačného modelu vo vede bola kríza tradičného modelu predplatného vedeckých časopisov označovaná tiež ako „časopisecká kríza“. Výsledkom bol vznik a etablovanie novej fyzickej reprezentácie vedeckého obsahu v podobe elektronických, resp. online časopisov.
2. Vedecký pokrok, výsledky vedeckého výskumu a najmä potreba ich rýchlej a efektívnej diseminácie si ďalej vyžadovali nie uzatvorené prostredie, ale otvorenú platformu zdieľania a šírenia. Tak sa sformovali iniciatívy, ktoré nakoniec vyústili do podoby modelu otvoreného prístupu k výsledkom vedeckého poznania, a to v dvoch formách, resp. cestách – zelenej a zlatej. Otvorený prístup nebol prijímaný veľkými, resp. tradičnými vydavateľmi príliš pozitívne, avšak tento postoj sa postupne zmenil. Nebolo to však, dovolíme si konštatovať, z dôvodu „zmeny životných postojov“ vydavateľov, ale z dôvodu, že pochopili možnosti, ktoré im napokon ponúka pre ich vlastné prežitie a najmä prispôsobenie sa požiadavkám trhu. Až do takej podoby, že sa pôvodná myšlienka dostala na cestu deformovaného vnímania cesty za finančným ziskom. Našťastie, tieto snahy sa vďaka tým, ktorí za otvoreným prístupom stoja, darí zatiaľ regulovať. Otvorený prístup (nielen) v oblasti vedeckých publikácií nastolil aj ďalšiu otázku – otázku ochrany autorských práv. Prichádzajú verejné licencie Creative Commons [1], ale aj ďalšie aktivity spojené s eliminovaním tlaku veľkých vydavateľov na výhradné licencie, ktoré práva autorov vo vzťahu k ich vlastnému dielu výrazne obmedzujú, čím vytvárajú bariéry prístupu k takto publikovanému obsahu. Otvorený prístup nie je nejaká „záujmová aktivita“. Je to fenomén, ktorý má taktiež svoje pravidlá a v súčasnosti je už do značnej miery inštitucionalizovaný. Príslušnosť, resp. prístupenie k tomuto spôsobu publikovania/šírenia/zdieľania výsledkov intelektuálnej činnosti vedeckej komunity musí vydavateľ, resp. časopis verejne deklarovať a prezentovať splnením určitých, presne daných, požiadaviek. Tento proces je formalizovaný a iba tí, ktorí absolvujú proces registrácie a následného hodnotenia sú zaradení do príslušných adresárov, resp. databáz (napríklad DOAJ, SHERPA/RoMEO).
3. Online publikovanie prinieslo výrazné rozšírenie portfólia existujúcich/dostupných vedeckých časopisov, ale aj významné posuny, či skôr presuny, v komunite vydavateľov. Vo všetkých oblastiach vedeckého poznávania sa rapídne rozrastá ponuka titulov periodík, čo kladie vyššie nároky na kvalitu práce, ale aj potenciál redakčných kolektívov, editorov a vôbec všetkých zainteresovaných strán. Na strane druhej však tento pokrok priniesol aj nové riziká – objavujú sa nekalé praktiky, ktoré zneužívajú tlak v prostredí financovania a zabezpečenia vedeckého výskumu a parazitujú na existujúcom stave. Predátorskí vydavatelia a predátorské časopisy sú reálnou hrozbou, ktorej identifikácia je často problémom aj pre informačných špecialistov.
4. Vývoj v oblasti webových technológií, najmä rozširujúce sa aktivity v oblasti voľne šíriteľného/dostupného softvéru sa dotkol aj dostupnosti nástrojov, v ktorých bolo možné online časopisy prezentovať (systémy pre správu obsahu). Vydavateľ už nebol odkázaný v plnej miere iba na informatika – špecialistu, ale mohol do tvorby obsahu zapojiť aj ďalších spolupracovníkov. A v neposlednej miere rozvoj týchto produktov priniesol ponuku špecializovaných riešení pre tvorbu časopisu od prijímania príspevkov, cez recenzný proces, komunikáciu s autormi až po publikovanie (napr. Open Journals System, softvér s otvoreným zdrojovým kódom pre správu recenzovaných vedeckých časopisov, vytvorený v rámci Public Knowledge Project a zverejnený/šírený pod licenciou GNU General Public License) [2]. Online publikovanie a aplikácie dostupné pre tvorbu (nielen) časopisov ale neriešia „samé od seba“ formálne náležitosti týkajúce sa publikovaných textov. Originalita za každú cenu nie je pridanou hodnotou. Platia tie isté formálne požiadavky, ako to bolo v čase tlačených dokumentov. Pridávajú sa niektoré nové prvky, ktoré súvisia s identifikáciou elektronických publikácií v globálnom informačnom prostredí. Publikácie sa stávajú digitálnymi informačnými objektmi, ktoré je potrebné jednoznačne (a permanentne, jednoducho) identifikovať, čím sa opäť uľahčuje aj ich ďalšia komunikácia. Takýmto identifikátorom je napríklad DOI (Digital Object Identifier) [3], prostredníctvom ktorého vydavateľ zabezpečuje trvalý prístup k publikácii, resp. informačnej entite, čo je vo svete internetu často problém. Aplikčné riešenia, ktoré sa v súčasnosti používajú pre publikovanie online časopisov, majú integrované nástroje, ktoré umožňujú výmenu/zdieľanie dát medzi rôznymi systémami, čím otvárajú priestor pre harvesting obsahu a jeho integráciu v novom kontexte/prostredí.
5. Neoddeliteľnou súčasťou vedy je hodnotenie jej vplyvu. Týka sa všetkých jej aktérov a prvkov, vedecké časopisy nevynímajúc. Používa sa na to celý systém metrík, ktoré majú – ak môžeme použiť toto označenie – historický charakter, ale sú aj také, ktoré vznikli len nedávno. Metriky sú aplikované v rôznych prostrediach, resp. nad rôznymi databázami, ktoré sa špecializujú na hodnotenie významu, resp. vplyvu vedeckých periodík vo vedeckej komunikácii. Výber a zaradovanie časopisov do týchto informačných produktov má svoje striktné pravidlá, ktoré je potrebné poznať a následne rešpektovať vo vydavateľskej činnosti (podrobnosti napr. na stránkach Clarivate Analytics alebo Elsevier-Scopus).
6. Online publikovanie, najmä model otvoreného prístupu, otvára nové možnosti aj pred samotnými autormi/akademikmi. Štandardom sa stáva komunikácia prostredníctvom celého spektra sociálnych médií, kde asi popredné miesto patrí sociálnym sieťam (FB, Instagram a pod.) a akademickým sociálnym sieťam (ResearchGate, Academia.edu, Mendeley a pod.). To si však vyžaduje, aby autor vedel, čo môže a čo nemôže so svojou publikáciou robiť, ako môže

článok, alebo obsah, ktorý publikoval použiť. Opäť nejde o živelný proces, platia pravidlá, ktorých nedodržanie môže priniesť problémy. Aj to je dôvod, aby vzťahy medzi autormi a vydavateľmi mali profesionálny základ založený na poznaní a rešpektovaní planých podmienok, rámcov.

Tak to je krátke zhrnutie obsahu, ktorý bol účastníkom sprostredkovaný. Diskusia, ktorá sa rozprúdila po odznení pozvaných prednášok ukázala, že je potrebné niektorým otázkam venovať väčšiu pozornosť. Týka sa to najmä:

1. Zlepšenia informovanosti a povedomia o otvorenom prístupe, licenčných otázkach a ďalších právach, ktoré sa týkajú vzťahu autora, vydavateľa a podmienok nakladania s publikovaným obsahom.
2. Zlepšenia informovanosti a povedomia o existujúcich aplikačných riešeniach pre publikovanie online (časopisy, monografie, zborníky...).
3. Zlepšenia informovanosti a povedomia o význame registrácie/indexácie v databázach publikácií, ktoré verejne deklarujú postoje vydavateľa (vrátane etických aspektov), existenciu a kvalitu publikovaného dokumentu, vypovedajú o nastavených procesoch a činnostiach pri publikovaní a pod.
4. Zlepšenia informovanosti a povedomia o platných štandardoch, konvenciách a ďalších formálnych aspektoch/prvkoch, ktoré súvisia s publikovaním v elektronickom prostredí, resp. s tvorbou textov a ich online prezentáciou v širšom kontexte.
5. Zlepšenia informovanosti a povedomia o mechanizmoch, resp. procedurálnych aspektoch a pravidlách hodnotiacich procesov na strane autoritatívnych/renomovaných databáz/integrátorov.

Jednou z možností, ako by snád' bolo možné riešiť niektoré vyššie naznačené otvorené otázky sú aj stránky časopisu ITlib, ako aj vytvorenie určitého systému či už formálneho alebo neformálneho vzdelávania alebo konzultačnej podpory v oblasti podpory vedeckého publikovania na Slovensku. Nezastupiteľné miesto v celom procese patrí určite aj knižniciam akademických inštitúcií.

Namiesto záveru

Začali sme myšlienkou W. Churchilla, ktorá poukazuje na význam toho, ako prístup či už k životu, alebo k práci ovplyvňuje konečný výsledok. A ďalšou jeho myšlienkou aj končíme – „Úspech je schopnosť ísť od jedného zlyhania k druhému, bez straty nadšenia“. Výzvy, ktorým musia čeliť autori a vydavatelia vedeckých periodík na Slovensku majú existenčný charakter. Rezervy, ktoré možno identifikovať aj na strane jedných, aj na strane druhých, možno určite ľahko identifikovať a následne sa snažiť v čo najkratšom čase dosiahnuť nápravu, alebo aspoň postupné zlepšovanie situácie. Čím dlhší časový úsek však bude toto naše hľadanie ciest zmierniť, tým väčšie riziko hrozí, že zlyhania vedúce k strate nadšenia budú v konečnom dôsledku znamenať nenahraditeľné zmiznutie toho, čo by sme mohli snád' nazvať „národná vedecká stopa“... Tlak reality vedie k hľadaniu možností publikovania v renomovaných vedeckých časopisoch, v časopisoch v vysokými indikátormi vplyvu a pod. Avšak aj „lokálna“ veda predsa potrebuje svoj komunikačný priestor, aj „malý“ vydavateľ môže produkovať kvalitný obsahový výstup. Veda nemôže mať iba „globálny“ kontext a význam. V konečnom dôsledku k poznaniu celku vedie poznanie jednotlivostí. Ak však chceme uspieť, musíme ponúkať kvalitu bez ohľadu na to, či ide o veľkého, väčšieho či menšieho vydavateľa. Táto kvalita má svoje pravidlá. Menia sa podmienky, mení sa spôsob vedeckej komunikácie. Publikácia je jednotou formy a obsahu. Vydavatelia a redaktori/editori sú tí, ktorí musia vedieť, ako obsah ako tovar dostať k zákazníkovi. To znamená byť v obraze, neustále sledovať zmeny a vývoj. Bez ohľadu na historické súvislosti je požiadavka permanentného vzdelávania (učenia sa) najaktuálnejšou výzvou aj v kontexte zachovania miesta slovenskej vedeckej produkcie v komunikácii nových poznatkov a znalostí.

- [1] Licencie. 2018. In *Creative Commons Slovensko* [online]. . October 19, 2017 [cit. 2018-06-01]. Dostupné na: https://sk.creativecommons.org/?page_id=6
- [2] PUBLIC KNOWLEDGE PROJECT. 2018. *Open Journal Systems 3.1.0* [softvér]. 24 October 2017 [prístup 2018-06-01]. Dostupné na: <https://pkp.sfu.ca/ojs/>
- [3] Content Registration. 2018. In *Crossref* [online]. [cit. 2018-06-01]. Dostupné na: <https://www.crossref.org/services/content-registration/>

PhDr. Ľubica Jedličková, PhD.

lubica.jedlickova@uniag.sk

(Slovenská poľnohospodárska knižnica pri SPU)